

MICHEL FOUCAULT (1926-1984)

Ramon ALCOBERRO

En una entrevista amb G. Deleuze, Foucault descrivia la figura de l'intel·lectual de la manera següent: «El paper de l'intel·lectual no resideix a situar-se "una mica endavant o una mica de costat" a l'hora de revelar la veritat muda de tots, més aviat es tracta de lluitar contra totes les formes de poder establertes allí on ell esdevé, allora, objecte i instrument: en l'ordre del "saber", de la "consciència", del "discurs"». Aquests textos, recollits de la HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA de Ramon Alcoberro i altres (Ed. Brúixola, Bcn, 2000, pp. 334-336) i diversos materials que també incloem en la plana web, corresponen a un seminari privat que en l'avinentsa del 20è aniversari de la mort de Michel Foucault es preguntà sobre la vigència d'algunes de les seves intuïcions, especialment sobre filosofia antiga.

Fer història després de Marx i Nietzsche

La interpretació de la història de Foucault prové directament de la filosofia de la sospita. De fet, la planteja com l'anàlisi de "què significa pensar després de Marx, Nietzsche i Freud?". Aquest objectiu implica realitzar un nou esforç de "genealogia de la moral" (ara "genealogia del poder") que permeti explicar com actuen les seves forces polimòrfiques. Així Foucault considera que aquesta nova concepció de la història ha d'assumir necessàriament la importància dels "síntomes" per oposició a qualsevol substancialitat; cal constatar el caràcter retòric del llenguatge davant un possible "naturalisme" lingüístic; és a dir, cal recollir el perfil metafòric de la veritat. Això vol dir que cal apropiat-se del dinamisme del poder, el qual no es mesura per la quantitat de força física sinó per la seva capacitat d'estendre's arreu i aparèixer com a veritat.

Però Foucault també es distancia de Nietzsche i Marx en aspectes absolutament centrals de la seva obra. Així, per exemple, no accepta l'amenaça-promesa del superhome, nega que la història tingui un sentit final i tampoc no admet l'actitud exclusivament negadora de Nietzsche (segons ell la filosofia i la història no pretenen condemnar, sinó comprendre). A més, com a alternativa a l'anàlisi marxista de caràcter economicista i determinista, Foucault assumeix l'expressió d'una història global, la qual conté tot un procés de civilització i les seves formes de barbàrie implícites, motiu pel qual ni l'anàlisi del "poder", ni el del "saber" no es pot basar solament en clau econòmica.

L'obra de Michel Foucault, doncs, obre una sèrie d'interrogants al voltant de les tesis marxistes. Si, d'una banda, Marx aconsegueix bastir el sistema conceptual fins aleshores més potent per a pensar la història, de l'altra la degeneració totalitària del marxisme-leninisme obliga a plantejar el problema del subjecte i la llibertat d'una manera nova i no ingènua. Com es veu, per tant, Foucault, a més de postnietzschia, també és postmarxista.

Foucault pren de Marx la gran importància que té l'estudi de les formes de disciplina. En aquest sentit, Marx hauria estat el primer a examinar les tècniques de control que permeten a un grup concret d'assolir el poder polític i també, sobretot, el fet que els oprimits, a la fi, interioritzin (i assumeixin com a "normal") la disciplina i la visió del món dels sectors dominants.

Tanmateix, Foucault es diferencia de Marx en tres qüestions bàsiques:

- ?? Rebutja la divisió de l'estructura social en una infraestructura (base econòmica i material) i una superestructura (ideologia, lleis). En la realitat social aquests dos nivells són indissociables. I d'altra banda la "ideologia" també està present en la forma d'organitzar l'economia.
- ?? No accepta la primacia de l'economia en la comprensió de la societat. Quan als mecanismes de control, Foucault se sent més interessat per allò que anomena "tècniques de poder pastoral", que s'ocupen de controlar conductes i definir el model de normalitat, més que no pas de regular l'economia.
- ?? Refusa la concepció del poder com a possessió d'un grup econòmic o d'una classe social determinada: el poder està disseminat ("microfísica") per tota la societat, no és patrimoni d'un sol grup dominant, ja que hi ha arreu formes de poder i de resistència que també poden estar a mans dels oprimits.

L'antihumanisme de Foucault

Foucault experimenta dues etapes pel que fa a la seva crítica de l'humanisme. En les primeres obres segueix els principis de Nietzsche i de la fenomenologia (Husserl, Heidegger...); és a dir, sosté que l'ésser humà és, en sentit literal, una "invenció" ("de data recent"), una construcció del poder: hom ha vingut creant una ideologia de l'humanisme en què es considera "humà" el que convé al poder, disciplinadament. Ja en les darreres obres, i a partir sobretot de la reflexió iniciada en la HISTÒRIA DE LA SEXUALITAT, l'humanisme apareix com una mena de cura postmoral. El poder no té present l'ésser humà com a individu, sinó com a membre d'un grup concret; la seva forma d'expressió no l'individualitza. Així l'ésser humà només existiria plenament quan un procés d'individualització el permeti alliberar-se del que Nietzsche anomena "la moral del ramat". Si cal fer una història de la sexualitat (o de les presons) és perquè cal conèixer els mecanismes de despersonalització que amaga la retòrica de l'humanisme.

El problema del poder en Foucault

En la vessant política, Foucault és un teòric del poder i, especialment, un crític de les relacions entre el "saber" i el "poder". En la concepció tradicional, que s'inicia en l'època platònica, l'intel·lectual renuncia al "poder" (públic) per dedicar-se al "saber" (tasca suposadament superior, ja que implica "allunyar-se" del món). Així la figura del filòsof, que és el símbol del coneixement, va lligada a la del rei, la qual representa el

poder, com si fossin dos elements contradictoris units per un felix atzar. Foucault, en canvi, creu que el poder i el saber sempre han estat indestriablement units; són, de fet, inseparables i tota pràctica de poder és també una pràctica de coneixement. Els dispositius de "poder" sempre s'han instal·lat històricament en determinades modalitats de "saber".

Sobre la qüestió del poder, Foucault estableix tres principis essencials:

- ?? El poder existeix com a "pràctica", és a dir, com a acte. No té sentit plantejar "què és?", sinó "com funciona?". En cada època, en cada circumstància històrica, el poder es transforma. En aquest sentit cal analitzar-lo des d'una perspectiva "nominalista" i "pluralista".
- ?? Hi ha moltes formes de poder: no tan sols s'exerceix de dalt a baix (o d'una classe dominant a una de dominada) perquè el poder està present a tota la societat. Per tant, Marx s'equivocà en reduir el problema del poder a la lluita de classes.
- ?? El poder constitueix l'essència dels humans. A més de prohibir i reprimir, "sedueix", "incita", "reproduceix", etc. S'estudii la presó, l'escola, la malaltia mental o la sexualitat, s'està estudiant el poder.

De Maquiavel a Marx el poder sempre s'ha vist com un espai de prohibició. Foucault per la seva banda demostra que el poder té l'astuta capacitat de passar inadvertit, ens veu sense deixar-nos mirar (és "panòptic" com la presó que volia construir Bentham), triomfa quan hom tendeix a considerar "natural" el que en realitat és cultural i après. D'aquesta manera, Foucault arriba al projecte nietzschian conegut com a "genealogia de la moral" (l'estudi sobre per què l'ésser humà ha esdevingut allò que és), que ell reinterpreta com a "arqueologia del saber" (títol del seu llibre de 1969) o com a "genealogia del poder" a partir de 1970. Com diu ell mateix, les relacions de poder tenen el caràcter de "grans estratègies anònimes que no hi ha ningú que les hagi concebut i molt pocs que les hagin formulat". En tot cas, "saber" i "poder" no són destriables: "L'exercici del poder crea perpètuament el saber, i a l'inrevés, el saber comporta efectes de poder".

Per a Foucault el principal problema polític resideix en la relació entre el poder i les formes de resistència. D'entrada, mai no ha existit un poder tan absolut que pugui tenir èxit en impedir l'aparició d'alguna forma de resistència. Hi ha un entramat sovint inconscient i anònim del que ell anomena "epistemes" (formes de coneixement) que actuen també com a resistència.

Un paper per a la moral?

En els seus darrers llibres, publicats l'any de la seva mort (1984) *L'ÚS DELS PLAERS* i *LA CURA DE SÍ MATEIX* Foucault reivindica d'una banda l'assaig com a forma de la filosofia –per oposició al "tractat", al saber clos– i, per altra banda, la moralitat, que ell entén com a una "atenció (o "cura") sobre sí mateix"; la manera en què un individu es configura "a si mateix" és més determinant que el conjunt de codis i regles. Per això l'estudi de la sexualitat és un camp de treball apassionant, en la mesura que permet una reflexió sobre "el prohibit", "el reprimat", "el marginal"... La moral s'encarrega de fixar un model de vida a través del qual l'individu es pot reconèixer com a humà. La darrera intuïció foucaultiana és que la pregunta sobre la manera de viure pertany en profunditat al camp de l'estètica o que, si es prefereix, l'ètica és una estètica vital.